

ΠΕΡΙ ΑΓΟΡΩΝ ΚΑΙ ΚΡΑΤΩΝ

Η παγκοσμιοποίηση στον καθρέφτη της ιστορίας

Στις 17 Νοεμβρίου του 1671, οι θαμώνες στο Garraway, δημοφιλές στέκι για καφέ των εφοπλιστών, χρηματιστών και εμπόρων του Λονδίνου, αντίκρισαν φτάνοντας στο κατάστημα μια ασυνήθιστη ανακοίνωση:

Την πέμπτη Δεκεμβρίου, θα τεθούν προς πώληση, στη μεγάλη αίθουσα του καταστήματος, καστόρινα δέρματα βάρους 1.360 κιλών, χωρισμένα σε τριάντα παρτίδες, που ανήκουν στον Αξιότιμο Κυβερνήτη και στην Εταιρεία των Εμπόρων-Τυχοδιωκτών που εμπορεύονται στον Κόλπο του Hudson.

Η πώληση καστόρινων δερμάτων ήταν εξαιρετικά σημαντική για τους πελάτες του Garraway. Καθώς θεωρούνταν η πηγή της καλύτερης ποιότητας γούνας, το δέρμα κάστορα είχε τεράστια ζήτηση τον 17ο αιώνα. Ήταν τέτοια η φήμη του, που το 1638 ο βασιλιάς Κάρολος Α΄ είχε απαγορεύσει τη χρήση οποιουδήποτε άλλου υλικού για την κατασκευή καπέλων.

Το Λονδίνο είχε μείνει πολύ πίσω στο εμπόριο γούνας και αυτό προκαλούσε μεγάλη σύγχυση και εκνευρισμό στους εμπόρους, τραπεζίτες και ευγενείς της πόλης. Τα περισσότερα γουναρικά από δέρμα κάστορα προέρχονταν από τη Ρωσία και πωλούνταν μέσω των λιμανιών της Βαλτικής και της Μαύρης Θάλασσας σε εμπόρους από μεγάλες πόλεις της ηπειρωτικής Ευρώπης, όπως το Παρίσι, η Βιέννη και το Άμστερνταμ. Επιπλέον, η υπερθήρευση είχε προκαλέσει σοβαρή μείωση των πληθυσμών του κάστορα, εκτοξεύοντας τις τιμές στα

ύψη. Οι πλούσιοι Λονδρέζοι ήταν υποχρεωμένοι είτε να αρκεστούν στα χαμηλότερης ποιότητας γουναρικά που έφταναν με το σταγονόμετρο από την ηπειρωτική Ευρώπη είτε να αποκτούν τις προμήθειές τους απευθείας από αυτές τις πόλεις με τεράστιο κόστος. Η δημοπρασία στο Garraway σηματοδότησε μια νέα εποχή άφθονης και υψηλής ποιότητας γούνας.¹

Πώς έφτασαν όμως τα δέρματα στο Garraway; Ποιος ή τι ήταν «ο Κυβερνήτης και η Εταιρεία των Εμπόρων-Τυχοδιωκτών που εμπορεύονται στον Κόλπο του Hudson»; Απαντώντας, θα ανακαλύψουμε μια ενδιαφέρουσα ιστορία της παγκοσμιοποίησης μιας άλλης εποχής.² Επρόκειτο για ένα πολύ διαφορετικό είδος παγκοσμιοποίησης, χωρίς καμιά αμφιβολία. Εάν όμως την εξετάσουμε πιο προσεκτικά, θα μάθουμε πολλά για τους παράγοντες που ευνοούν και περιορίζουν την παγκοσμιοποίηση.

Η εποχή των εμπορικών μονοπωλίων

Στη σειρά των γεγονότων που έφεραν τα καστόρινα δέρματα στο Garraway συναντάμε τρεις απροσδόκητους πρωταγωνιστές. Οι δύο εξ αυτών ήταν συγγενείς (γαμπροί) γαλλικής καταγωγής και είχαν τα αξιοσημείωτα ονόματα Pierre-Esprit Radisson και Médard Chouart de Groseilliers. Ο Radisson και ο de Groseilliers ήταν *coureurs des bois*, ανεξάρτητοι τυχοδιώκτες και έμποροι γουναρικών στο βόρειο Κεμπέκ του σημερινού Καναδά. Το αποικιοκρατικό γαλλικό καθεστώς της περιοχής, που ονομαζόταν τότε «Νέα Γαλλία», είχε στήσει μια επικερδή επιχείρηση, αγοράζοντας δέρματα κάστορα από ιθαγενείς Αμερικανούς. Οι ιθαγενείς έφερναν τηνπραμάτεια τους στους εμπορικούς σταθμούς που ίδρυναν οι αποικιοκράτες και πουλούσαν τα δέρματα με αντάλλαγμα όπλα και κονιάκ. Σύμφωνα με τους κανόνες της οικονομικής φιλοσοφίας της εποχής –του μερκαντιλισμού– όλα αυτά ήταν οργανωμένα με τη μορφή μονοπωλίου, προκειμένου να αποσπάται το μέγιστο δυνατό κέρδος για το γαλλικό στέμμα και τους εκπροσώπους του.

Οι Radisson και de Groseilliers, έπειτα από εξορμήσεις στα βορινά δάση της περιοχής, πλησιάζοντας περισσότερο τις όχθες του Κόλπου του Hudson, θεώρησαν ότι θα μπορούσαν να αυξήσουν θεαματικά τις

προμήθειες σε δέρμα κάστορα αν προχωρούσαν πιο βαθιά, στις εν πολλοίς ανεξερεύνητες περιοχές των ιθαγενών Αμερικανών. Ωστόσο, η γαλλική αποικιοκρατική διοίκηση δεν ήθελε ούτε να το ακούσει, καθώς ήταν προσκολλημένη στον παραδοσιακό τρόπο λειτουργίας της. Στους δύο τυχοδιώκτες επιβλήθηκε πρόστιμο για μη εγκεκριμένη άσκηση εμπορικής δραστηριότητας – μάλιστα ο de Groseilliers πέρασε ένα σύντομο διάστημα στη φυλακή.

Απογοητευμένοι με τους συμπατριώτες τους, οι δύο γαμπροί αποφάσισαν να αλλάξουν αφεντικά. Αναζητώντας εναλλακτικές πηγές χρηματοδότησης, ταξίδεψαν στο Λονδίνο και κατάφεραν να εξασφαλίσουν ακρόαση από τον βασιλιά Κάρολο Β΄. Το ακόμα σημαντικότερο ήταν ότι κατάφεραν να τραβήξουν την προσοχή του πρίγκιπα Ρούπερτ, του τρίτου πρωταγωνιστή της ιστορίας μας. Ο πρίγκιπας Ρούπερτ, γεννημένος στη Βοημία, ήταν ανιψιός του Καρόλου Β΄ και ένας τυχοδιώκτης διαφορετικού είδους. Είχε πολεμήσει στην Αγγλία, στην ηπειρωτική Ευρώπη και στην Καραϊβική και ήταν επίσης ερασιτέχνης εφευρέτης και καλλιτέχνης. Το σχέδιο των Radisson και de Groseilliers ήταν να ανοίξουν μια νέα θαλάσσια οδό, που θα ξεκινούσε από την Αγγλία, θα διέσχιζε τον Βόρειο Ατλαντικό και θα έφτανε στον Κόλπο του Hudson μέσω του Πορθμού Hudson. Με τον τρόπο αυτό θα μπορούσαν να παρακάμψουν τις γαλλικές ακτές και να φτάσουν στις φυλές των Ινδιάνων απευθείας από τον Βορρά, μια περιοχή την οποία ως τότε δεν είχε διεκδικήσει καμία ευρωπαϊκή κυβέρνηση. Ήταν ένα παράτολμο και δαπανηρό σχέδιο, για το οποίο χρειάζονταν τόσο τη βασιλική προστασία όσο και τη βασιλική χρηματοδότηση. Ο πρίγκιπας Ρούπερτ ήταν σε θέση να τους προσφέρει και τα δύο.

Το πρωινό της 3ης Ιουνίου του 1668, ο de Groseilliers απέπλευσε από τον Λονδίνο με το πλοίο *Nonsuch*, ένα μικρό σκάφος ειδικά επιλεγμένο για την ικανότητα πλεύσης τους στις υδάτινες οδούς της ξηράς, ενώ το ταξίδι χρηματοδότησαν ο πρίγκιπας Ρούπερτ και η συνοδεία του. Κατέπλευσε στις όχθες του Κόλπου του Hudson τέσσερις μήνες αργότερα (ένα δεύτερο πλοίο, το οποίο μετέφερε τον Radisson, υποχρεώθηκε να επιστρέψει στην Αγγλία καθώς συνάντησε ισχυρές καταιγίδες). Ο de Groseilliers και το πλήρωμά του πέρασαν εκεί το χειμώνα, ήρθαν σε επαφή με τη φυλή των Ινδιάνων Cree και επέστρεψαν στην Αγγλία τον Οκτώβριο του 1669 με το *Nonsuch* και με πολλές προμήθειες σε δέρμα κάστορα.³

Έχοντας αποδείξει ότι το σχέδιό τους μπορεί να πετύχει, οι τρεις πρωταγωνιστές μας έκαναν ό,τι θα έκανε οποιοσδήποτε είχε επιχειρηματικές βλέψεις στον τομέα του διαμετακομιστικού εμπορίου μακρινών αποστάσεων την εποχή εκείνη: προσπάθησαν να πείσουν το βασιλιά να τους παραχωρήσει μονοπωλιακά δικαιώματα. Φυσικά δεν έβλαψε τις προσπάθειές τους το γεγονός ότι ο πρίγκιπας Ρούπερτ συνδεόταν με συγγενικούς δεσμούς με τον Κάρολο Β΄. Στις 2 Μαΐου του 1670, το βρετανικό στέμμα παραχώρησε στον πρίγκιπα Ρούπερτ και στους συνεταίρους του τον καταστατικό χάρτη με τον οποίο ιδρύονταν ο «Κυβερνήτης και η Εταιρεία των Εμπόρων-Τυχοδιωκτών που εμπορεύονται στον Κόλπο του Hudson». Η εταιρεία κατέληξε με το όνομα Hudson's Bay Company και παραμένει σε λειτουργία μέχρι σήμερα με την επωνυμία HBC. Είναι η μεγαλύτερη αλυσίδα λιανικής του Καναδά, αλλά και η αρχαιότερη ανώνυμη εταιρεία του κόσμου.

Ο χάρτης που παραχώρησε ο Κάρολος Β΄ στη Hudson's Bay Company είναι ένα εκπληκτικό έγγραφο, με το οποίο εκχωρούνται τεράστιες εξουσίες στην εταιρεία. Στην αρχή του κειμένου, ο βασιλιάς συγχαίρει τον «αγαπητό του εξάδελφο» πρίγκιπα Ρούπερτ και τους συνεργάτες του, διότι ηγήθηκαν της εξόρμησης στον Κόλπο του Hudson «με δικά τους, τεράστια έξοδα» και διότι ανακάλυψαν «πολύ σημαντικά αγαθά», τα οποία θα προσφέρουν «μεγάλα πλεονεκτήματα σε εμάς και στο βασίλειό μας». Στη συνέχεια παραχωρεί αποκλειστικό δικαίωμα εμπορίας όλων των «θαλασσών, πορθμών, κόλπων, ποταμών, λιμνών, όρμων και ισθμών σε οποιοδήποτε γεωγραφικό πλάτος» που βρίσκονται εντός της εισόδου του Πορθμού Hudson, μαζί με όλη τη γειτονική περιοχή που δεν ανήκει ήδη σε άλλο «χριστιανό ηγεμόνα ή χριστιανικό κράτος». Όμως ο χάρτης δεν σταματά εκεί. Ο Κάρολος Β΄ καθιστά κατόπιν την εταιρεία «μοναδικό και απόλυτο ηγεμόνα και ιδιοκτήτη» όλων των περιοχών που περιγράφηκαν ανωτέρω.⁴

Ως ανταπόδοση για τους κόπους του πρίγκιπα Ρούπερτ και των συνεργατών του (δηλαδή των «εμπόρων-τυχοδιωκτών» που είχαν αναλάβει το ρίσκο της επένδυσης του κεφαλαίου τους στο εγχείρημα) και με την προσδοκία των μεγάλων ωφελειών που είχε να αποσπάσει το βασίλειο στο μέλλον, η εταιρεία εξασφάλισε όχι μόνο το εμπορικό μονοπώλιο αλλά και τα πλήρη δικαιώματα ιδιοκτησίας της περιοχής του Πορθμού Hudson. Η «Γη του Ρούπερτ», μια περιοχή που περιλάμβανε όλους τους ποταμούς που απορρέουν στον πορθμό, πέρα-

σε υπό την ιδιοκτησία της εταιρείας. Η ακριβής έκταση της περιοχής δεν ήταν μάλιστα γνωστή τότε, καθώς δεν είχε εξερευνηθεί πλήρως. Όπως αποδείχθηκε αργότερα, ο Κάρολος Β΄ είχε μόλις παραχωρήσει το μεγαλύτερο κομμάτι του σημερινού Καναδά –μια περιοχή που έφτασε τελικά να αντιστοιχεί στο 40% της χώρας, καλύπτοντας έκταση υπερεξαπλάσια της Γαλλίας⁵– σε μια ιδιωτική εταιρεία!

Ο βασιλικός χάρτης μετέτρεψε τη Hudson's Bay Company σε μια κυβέρνηση σε όλα πλην του ονόματος, καθώς διοικούσε μια αχανή περιοχή και είχε υπό την εξουσία της τις τοπικές φυλές των Ινδιάνων που δεν είχαν κανένα λόγο στο όλο ζήτημα. Η εταιρεία μπορούσε να διεξάγει πολέμους, να νομοθετεί και να απονέμει δικαιοσύνη. Περιπτώ να πούμε ότι αποτελούσε τον μοναδικό επιδιαιτητή του εμπορίου γούνας στη Γη του Ρούπερτ, καθορίζοντας τους όρους και τις τιμές στις συναλλαγές με τους Ιθαγενείς. Τον 19ο αιώνα ήταν μάλιστα σε θέση να κόβει το δικό της νόμισμα, το οποίο αποτελούσε νόμιμο μέσο συναλλαγών στις περιοχές που τελούσαν υπό τον έλεγχό της. Ο εδαφικός έλεγχος της εταιρείας διατηρήθηκε για περίπου διακόσια χρόνια, μέχρι το 1870, οπότε η εταιρεία μεταβίβασε την ιδιοκτησία της Γης του Ρούπερτ στο Βασίλειο του Καναδά, που την αγόρασε αντί 300 χιλιάδων λιρών (34 εκατομμυρίων δολαρίων σε σημερινό χρήμα).⁶

Το καναδικό εμπόριο γουναρικών ήταν σχετικά μικρό, και η Hudson's Bay Company δεν είναι παρά μια υποσημείωση στο αχανές μερκαντιλιστικό σύστημα του υπερπόντιου εμπορίου του 17ου και του 18ου αιώνα. Οι κύριες εμπορικές οδοί βρίσκονταν αλλού. Υπήρχε κατ' αρχάς το διαβόητο ατλαντικό τριγωνικό εμπόριο, που μετέφερε δούλους στην αμερικανική ήπειρο με αντάλλαγμα ζάχαρη, βαμβάκι και καπνό (με το σκέλος Ευρώπης-Αφρικής να αποτελεί σημαντικό συνδετικό κρίκο). Υπήρχε επίσης το εξαιρετικά σημαντικό εμπόριο με την Ινδία και τη Νοτιοανατολική Ασία, που μπορούσε πλέον να παρακάμπτει τους βενετσιάνους και μουσουλμάνους μεσάζοντες χάρη στον επιτυχή περίπλου του Ακρωτηρίου της Καλής Ελπίδας από τον Βάσκο ντα Γκάμα το 1497-1498. Στους τρεις αιώνες που ακολούθησαν τις ανακαλύψεις του Κολόμβου και του ντα Γκάμα, το εμπόριο μεγάλων αποστάσεων γνώρισε τεράστια άνθιση. Σύμφωνα με μια εκτίμηση, το διεθνές εμπόριο αναπτυσσόταν με υπερδιπλάσιο ρυθμό σε σχέση με τα παγκόσμια εισοδήματα κατά την εν λόγω περίοδο.⁷

Οι εμπορικές εταιρείες της εποχής ήταν κατά κύριο λόγο μονοπω-

λια, οργανωμένα με κανόνες αντίστοιχους αυτών της Hudson's Bay Company. Αρκετές έχουν πασίγνωστα ονόματα, όπως Αγγλική Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών και Ολλανδική Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών, ενώ πολλές σημάδεψαν την ιστορία της εποχής.

Η διασημότερη όλων, η Αγγλική Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών ή «ο Κυβερνήτης και η Εταιρεία των Εμπόρων του Λονδρέζικου Εμπορίου στις Ανατολικές Ινδίες», όπως ήταν η καταστατική της επωνυμία, ιδρύθηκε το 1600 ως ανώνυμη εταιρεία. Το μονοπώλιό της κάλυπτε το εμπόριο με την ινδική υποήπειρο και την Κίνα (περιλάμβανε δε το εμπόριο οπίου). Όπως ίσχυε και με τη Hudson's Bay Company, οι εξουσίες της υπερέβαιναν κατά πολύ τη διεξαγωγή του εμπορίου. Διέθετε μόνιμο στρατό, είχε την εξουσία να διεξάγει πόλεμο, να συνάπτει συνθήκες, να κόβει το δικό της νόμισμα και να απονέμει δικαιοσύνη. Επέκτεινε τον έλεγχό της στην Ινδία μέσω μιας σειράς ένοπλων συγκρούσεων με την Αυτοκρατορία Mughal και συνάπτοντας συμμαχίες με τοπικούς ηγεμόνες. Η Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών είχε αναλάβει την παροχή πλήθους δημόσιων υπηρεσιών, επενδύοντας, για παράδειγμα, σε δίκτυα μεταφορών, σε αρδευτικά έργα και στη δημόσια εκπαίδευση. Κάποια στιγμή ανέλαβε και το καθήκον της συλλογής φόρων, επιβάλλοντας φόρο έγγειας ιδιοκτησίας στον τοπικό πληθυσμό, με τον οποίο συμπλήρωνε τα κέρδη της από το εμπόριο. Παρότι η εταιρεία έχασε το μονοπώλιό της στην Ινδία το 1813, διατήρησε τη δεσπότησα θέση της για αρκετές δεκαετίες. Καταργήθηκε τελικά ως αποτέλεσμα της Ινδικής Εξέγερσης του 1858, οπότε ο έλεγχος της Ινδίας πέρασε απευθείας στο βρετανικό στέμμα.

Οι εταιρείες αυτές είχαν τις δικές τους σημαίες, τους δικούς τους στρατούς, τους δικούς τους δικαστές και τα δικά τους νομίσματα. Παράλληλα, πλήρωναν μερίσματα στους μετόχους τους στη μητρόπολη. Το γεγονός ότι το εμπόριο και η εξουσία ήταν στενά συνυφασμένα μπορεί να φαντάζει αναχρονισμός στους σύγχρονους παρατηρητές. Να μοιάζει με ένα παράξενο γνώρισμα μιας εποχής με εσφαλμένες αντιλήψεις για τα οικονομικά, οι οποίες έχουν εδώ και πολύ καιρό διορθωθεί. Η κυρίαρχη οικονομική φιλοσοφία του 17ου αιώνα ήταν ο μερκαντιλισμός, ένα μοντέλο που βασιζόταν στη συμμαχία ανάμεσα στα κρατικά και τα εμπορικά συμφέροντα. Κρίνοντας εκ των υστέρων, οι μερκαντιλιστές είχαν ορισμένες πραγματικά περιεργές ιδέες. Σύμφωνα με μία από αυτές, η οικονομική ευημερία είναι απόρροια της

συσσώρευσης αργύρου και άλλων πολύτιμων μετάλλων. Πίστευαν ότι το ελεύθερο εμπόριο πρέπει να περιορίζεται στις πρώτες ύλες και ότι η βιομηχανία οφείλει να αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο των εγχώριων παραγωγών, προστατευόμενη με υψηλούς δασμούς στις εισαγωγές. Πίστευαν όμως επίσης και στον καπιταλισμό (όπως θα τον ονομάζαμε σήμερα) και στις εξαγωγές, γεγονός που τους τοποθετούσε έτη φωτός μπροστά από πολλούς από τους συγχρόνους τους. Ενώ οι Ολλανδοί και οι Άγγλοι εξερευνούσαν τις εσχατιές του κόσμου προς αναζήτηση πρώτων υλών και αγορών, οι Οθωμανοί και οι Κινέζοι –μακράν οι πιο ισχυρές αυτοκρατορίες– είχαν αποσυρθεί σε μια μάταιη επιδίωξη της αυτάρκειας.⁸ Οι ιδέες των мерκαντιστών για τον καπιταλισμό βασίζονταν στην άποψη ότι το κράτος και η ιδιωτική εμπορική πρωτοβουλία πρέπει να αλληλοβοηθούνται. Τα οικονομικά ήταν εργαλείο της πολιτικής και το αντίστροφο. Το διεθνές εμπόριο, ειδικότερα, έπρεπε να ασκείται μονοπωλιακά, προκειμένου να αποκλείονται οι ξένες δυνάμεις και να περιορίζονται τα οφέλη του στη μητρόπολη.

Οι ιδέες που επικρατούν σήμερα οφείλουν περισσότερα στον Adam Smith, το βιβλίο του οποίου *Ο πλούτος των εθνών* (εκδόθηκε το 1876) ισοδυναμούσε με μετωπική επίθεση στη мерκαντιστική θεωρία και πρακτική. Οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι, των οποίων ο Smith είναι ο πατριάρχης, δίνουν μια διαφορετική αφήγηση. Πιστεύουν ότι οι κοινωνίες ευημερούν όταν οι αγορές λειτουργούν ελεύθερες από τον κρατικό έλεγχο. Ο ανταγωνισμός, και όχι το μονοπώλιο, είναι αυτός που μεγιστοποιεί τα οικονομικά πλεονεκτήματα. Οι προστατευτικοί φραγμοί στο εμπόριο –οι δασμοί στις εισαγωγές και οι απαγορεύσεις– περιορίζουν τον ανταγωνισμό και ως εκ τούτου λειτουργούν αυτοκαταστροφικά. Η διαπλοκή του κράτους με τις επιχειρήσεις είναι συνώνυμη της διαφθοράς. Ο Adam Smith δεν αρνείται ότι υπάρχει ρόλος και για την κυβέρνηση, σύμφωνα με τις ιδέες του όμως το κράτος πρέπει να περιορίζεται στην εθνική άμυνα, στην προστασία της ιδιοκτησίας και στην απονομή της δικαιοσύνης. Κατά την άποψή του, ο мерκαντισμός και τα μονοπώλια αποτελούσαν βαρίδι για την ανάπτυξη των εθνικών οικονομιών και του παγκόσμιου εμπορίου. Σε αυτή την αφήγηση, η ραγδαία οικονομική ανάπτυξη και η γνήσια παγκοσμιοποίηση εμφανίστηκαν τον 19ο αιώνα, όταν οι ιδέες του Adam Smith τελικά επικράτησαν.

Αυτή η διχοτόμηση ανάμεσα στις αγορές και στα κράτη –ανάμεσα

στο εμπόριο και στην εξουσία— είναι εσφαλμένη και συγκαλύπτει περισσότερο από αυτά που αποκαλύπτει. Οι αγορές, και ειδικά το εμπόριο μακρινών αποστάσεων, δεν μπορούν να υπάρξουν αν δεν λειτουργούν με κανόνες που έχουν επιβληθεί από κάποιον άλλο. Η ιστορία της Hudson's Bay Company αποκαλύπτει τον στενό δεσμό ανάμεσα στην εξουσία και στις οικονομικές συναλλαγές με τους απλούστερους δυνατούς όρους. Θέλω να έχω εμπορικές σχέσεις μαζί σου, οπότε το καλό που σου θέλω είναι να παίζεις με τους δικούς μου κανόνες! Ενδεχομένως να θεωρούμε ότι μεταγενέστερες περίοδοι της παγκοσμιοποίησης τηρούσαν μεγαλύτερες αποστάσεις από τους κρατικούς κανόνες και την κρατική εξουσία — ήταν δηλαδή «γνησιότερες» μορφές παγκοσμιοποίησης. Αυτή η προσέγγιση όμως είναι ιδιαίτερα εσφαλμένη. Η κρατική εξουσία ήταν παρούσα — απλώς το κράτος την ασκούσε διαφορετικά και με λιγότερο προφανή τρόπο. Όπου υπάρχει παγκοσμιοποίηση, υπάρχουν και κανόνες. Το ποιοι είναι αυτοί οι κανόνες, ποιος τους επιβάλλει και με ποιον τρόπο, αυτά είναι τα μοναδικά πραγματικά ερωτήματα.

Αυτό δεν σημαίνει ότι υπάρχουν πάντοτε σκοτεινές δυνάμεις που κρύβονται πίσω από τις αγορές και την παγκοσμιοποίηση. Οι κανόνες άλλοτε είναι καλύτεροι και άλλοτε χειρότεροι. Πρέπει, ωστόσο, να απορρίψουμε την ιδέα ότι οι αγορές λειτουργούν ιδανικά όταν τους επιτρέπεται να λειτουργούν εντελώς ελεύθερες και απερίσπαστες. Η λειτουργία των αγορών κατ' ανάγκη προϋποθέτει την ύπαρξη τρίτων θεσμών. Για να χρησιμοποιήσουμε τον εύστοχο ορισμό του νομπελίστα Doug North, οι θεσμοί αυτοί καθορίζουν «τους κανόνες του παιχνιδιού» για τις αγορές. Η ύπαρξη αυτών των κανόνων εγείρει το ερώτημα πώς σχεδιάζονται και ποιανού τα συμφέροντα υπηρετούν. Μελετώντας αυτά τα ερωτήματα, αντί να τα θεωρούμε αυτονόητα, μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα πώς μπορούν να σχεδιαστούν θεσμοί που ευνοούν την εύρυθμη λειτουργία των αγορών. Οδηγούμαστε επίσης σε ορισμένες σκέψεις σχετικά με τα όρια της οικονομικής παγκοσμιοποίησης που προκαλούν αμηχανία.

Ας επιστρέψουμε, ωστόσο, στα εταιρικά μονοπώλια, για να κατανοήσουμε το ρόλο που έπαιξε ο κρατικός παράγοντας στην προαγωγή του εμπορίου μακρινών αποστάσεων.

Τι απαιτείται για να αποκομίσουμε τα οφέλη του εμπορίου

Υπάρχει μια απλή αρχή την οποία γνωρίζει κάθε μικρό παιδί, προτού την ξαναμάθει στο πανεπιστήμιο στο μάθημα των οικονομικών: μπορείς να αποκομίσεις κέρδη από το εμπόριο εφόσον διαθέτεις κάτι στο οποίο εγώ αποδίδω μεγαλύτερη αξία από εσένα. Στο πλαίσιο του εμπορίου ανάμεσα σε διαφορετικές περιοχές του κόσμου, αυτή η απλή αρχή αποτελεί την ουσία της έννοιας του συγκριτικού πλεονεκτήματος. Οποδήποτε διαθέτει μια χώρα σε επάρκεια μπορεί να ανταλλάχθει με πράγματα τα οποία στερείται. Η φυλή των Ινδιάνων Cree, που ζούσε στην περιοχή του Κόλπου του Hudson, είναι βέβαιο ότι είχε πλεόνασμα σε δέρμα κάστορα. Αυτό που της έλειπε ήταν κουβέρτες, μαγειρικά σκεύη και, φυσικά, τουφέκια και κονιάκ, τα οποία δεν υποψιάζοταν καν ότι χρειάζεται μέχρι να έρθει σε επαφή για πρώτη φορά με τους λευκούς. Δεδομένης της υψηλής ζήτησης για δέρμα κάστορα στην Ευρώπη, τα δυνητικά κέρδη από το διηπειρωτικό εμπόριο ήταν κολοσσιαία.

Στις ιδεατές περιγραφές των εμπορικών σχέσεων που συναντάμε στα εγχειρίδια οικονομικών, κάπου εδώ θα τελείωνε όλη η ιστορία. Στον πραγματικό κόσμο, τα πράγματα δεν είναι ποτέ τόσο απλά. Ας εξετάσουμε, για παράδειγμα, τα εμπόδια τα οποία κλήθηκε να ξεπεράσει η τριαρχία των ηρώων και των συνεργατών τους που εξετάσαμε νωρίτερα. Κλήθηκαν να αναλάβουν ένα υψηλού ρίσκου –τόσο οικονομικά όσο και για την ίδια τους τη ζωή– εγχείρημα, καθώς για να φτάσουν στους Ινδιάνους έπρεπε να χρησιμοποιήσουν μια άγνωστη ως τότε θαλάσσια οδό. Χρειάστηκε επίσης να οικοδομήσουν και να στελεχώσουν με προσωπικό εμπορικούς σταθμούς κατά μήκος του Κόλπου του Hudson υπό δριμείες καιρικές συνθήκες. Χρειάστηκε να εξερευνηθούν περιοχές στην ενδοχώρα και να αποκτήσουν επαφές με τους Ινδιάνους. Υποχρεώθηκαν να ανοίξουν και να συντηρήσουν κανάλια επικοινωνίας, να οικοδομήσουν σχέσεις εμπιστοσύνης και να πείσουν τους Ινδιάνους για τις ειρηνικές τους προθέσεις. Χρειάστηκε να εκπονήσουν μια «έρευνα αγοράς», για να καταλάβουν τι θα ήθελαν να αγοράσουν οι Ινδιάνοι ως αντάλλαγμα για τα γουναρικά τους. Πάνω απ' όλα, όμως, ήταν υποχρεωμένοι να οικοδομήσουν ένα ασφαλές και σταθερό περιβάλλον, στο πλαίσιο του οποίου θα μπορούσαν να διεκπεραιωθούν οι εμπορικές σχέσεις με τους Ινδιάνους.

Αυτή η τελευταία προϋπόθεση απαιτούσε με τη σειρά της την ύπαρξη νόμων και κανονισμών, που θα είχαν την υποστήριξη της βίας (σε περίπτωση ανάγκης).

Με άλλα λόγια, ήταν υποχρεωμένοι να επενδύσουν στις υποδομές του εμπορίου –στις μεταφορές, στη διοικητική μέριμνα, στις επικοινωνίες, στην εμπιστοσύνη, στο νόμο και στην τάξη, στις ρήτρες εφαρμογής των συμβολαίων– προτού πάρει σάρκα και οστά αυτό καθαυτό το εμπόριο. Οι «έμποροι-τυχοδιώκτες» της ιστορίας μας ήταν υποχρεωμένοι να λειτουργήσουν ως κρατικές οντότητες, διότι το εμπόριο χωρίς αυτές τις κρατικές λειτουργίες θα ήταν αδύνατο.

Η συμφωνία ανάμεσα στα κράτη και στις ιδιωτικές εταιρείες στο μοντέλο του μερκαντιλισμού ήταν κατ' ουσίαν η εξής: εσύ, η εταιρεία, πληρώνεις για τη θεσμική υποδομή, και εγώ με τη σειρά μου θα σου επιτρέψω να αντλείς μονοπωλιακά τα κέρδη από το εμπόριο που θα προκύψει. Αυτή η σχέση δούναι και λαβείν ήταν καλά κατανοητή και ενίοτε έπαιρνε ιδιαίτερα ξεκάθαρη μορφή. Ήδη το 1468, οι Πορτογάλοι παραχώρησαν για πέντε χρόνια στον Fernão Gomes το μονοπώλιο του εμπορίου με την Αφρική, υπό τον όρο ότι «θα επεκτείνει την εξερεύνηση των ακτών προς τον Νότο κατά 100 λεύγες (λίγο παραπάνω από 300 μίλια) ετησίως».⁹ Το 1680, όταν αμφισβητήθηκε το μονοπώλιο της Βασιλικής Αφρικανικής Εταιρείας επί του βρετανικού δουλεμπορίου, οι υποστηρικτές της εταιρείας το υπερασπίστηκαν διατυπώνοντας κατηγορηματικά επιχειρήματα σχετικά με τις «δημόσιες» λειτουργίες που επιτελούσε η επιχείρηση: το δουλεμπόριο απαιτούσε την ανέγερση οχυρών κατά μήκος της δυτικοαφρικανικής ακτής με κόστος υπερβολικά υψηλό για τους ιδιώτες εμπόρους. Επίσης, το δουλεμπόριο χρειαζόταν υπεράσπιση από τις επιθέσεις άλλων χωρών, απαιτούσε τη συντήρηση των οχυρών και των πολεμικών σκαφών που χρειαζόνταν για να διατηρείται ο αποκλειστικός έλεγχος, οι ιδιώτες έμποροι προκαλούσαν αναταραχή στους τοπικούς ηγεμόνες επιχειρώντας να υποδουλώσουν τους πάντες και τα πάντα, «ακόμα και νέγρους σε υψηλές θέσεις» κ.ο.κ.¹⁰ Τα επιχειρήματα αυτά δεν απέτρεψαν την ανάκληση του μονοπωλίου το 1698. Το δουλεμπόριο ήταν υπερβολικά επικερδές για να παραμένει αποκλειστικό προνόμιο μίας μόνο εταιρείας.

Όταν η Hudson's Bay Company κατηγορήθηκε από τους αντιπάλους της ότι κατέβαλλε υπερβολικά χαμηλές αμοιβές στους ιθαγενείς Αμερικανούς για τα δέρματα κάστορα, εκείνη υποστήριξε ότι οι χαμη-

λές τιμές ήταν απολύτως δίκαιες, δεδομένων των δυσκολιών του εμπορίου στους άγριους τόπους της Βόρειας Αμερικής. Είναι αλήθεια, υποστήριξε η εταιρεία, ότι απαιτούσε από τους Ινδιάνους υψηλές τιμές για τα αγγλικά προϊόντα, ενώ εκείνοι εισέπρατταν πολύ χαμηλές τιμές για τα δέρματά τους. Αυτή ήταν όμως η συνήθης πρακτική για τους «πολιτισμένους εμπόρους σε ολόκληρο τον κόσμο [όταν] συναλλάσσονται με αδαείς και εξαρτημένες φυλές». Στο κάτω κάτω, «οι κίνδυνοι που απειλούν τη ζωή, τη σωματική ακεραιότητα και τα προϊόντα σε απομακρυσμένες περιοχές είναι τεράστιοι, συνεπώς θα πρέπει να εξασφαλίζονται τεράστια κέρδη για να δικαιολογείται η ανάληψή τους».¹¹

Εντέλει, κάποιος έπρεπε να αναλάβει την ευθύνη για τη διατήρηση της ειρήνης, της ασφάλειας και του πλαισίου των νόμων και κανονισμών που καθιστούν το εμπόριο εφικτό. Αυτό που διακρίνει το μερκαντιλισμό από μεταγενέστερες εκδοχές του καπιταλισμού είναι ότι τη δουλειά αυτή αναλάμβαναν σε μεγάλο βαθμό ιδιωτικά πρόσωπα και εταιρείες. Όταν οι ιδιωτικές επιχειρήσεις δεν ήταν πλέον σε θέση να επιτελούν αυτά τα καθήκοντα –είτε διότι είχαν εξασθενήσει είτε διότι ο ανταγωνισμός από άλλες χώρες υπέσκαπτε τα κέρδη τους–, το στέμμα όφειλε να παρέμβει. Όταν ρωτήθηκε από επιτροπή της Βουλής των Κοινοτήτων το 1857 σχετικά με τις πιθανές συνέπειες της κατάργησης των ειδικών προνομίων της Hudson's Bay Company, ένας κορυφαίος πολιτικός και πρώην διευθυντής της εταιρείας το έθεσε απλά και ξάστερα: δεν θα είχε καμία απολύτως συνέπεια στο βαθμό που «ο Καναδάς θα αναλάβει το κόστος της διακυβέρνησης [της περιοχής που εκχώρησε η εταιρεία], θα διατηρεί ικανή αστυνομική δύναμη και θα αποτρέπει κατά το δυνατόν την εμφάνιση ανταγωνιστών στο εμπόριο γούνας».¹² Η εταιρεία μπορεί να μην ήταν ευτυχής βλέποντας την κατάργηση του μονοπωλίου της, θα μπορούσε ωστόσο να το ανεχθεί, εφόσον οι προϋποθέσεις για την άσκηση των εταιρικών της δραστηριοτήτων μπορούσαν να προσφέρονται (και να πληρώνονται) από το καναδικό κράτος.

Η κατάργηση της Εταιρείας των Ανατολικών Ινδιών μετά την Ινδική Εξέγερση του 1858 και η αντικατάστασή της από την άμεση αποικιοκρατική εξουσία του Λονδίνου αποτελεί ένα ακόμα παράδειγμα αυτής της μετάβασης. Όταν η ιδιωτική εταιρεία και οι στρατοί της δεν ήταν πλέον ικανοί να κάνουν τη δουλειά αυτή, το στέμμα ήταν υποχρεωμένο να παρέμβει χρησιμοποιώντας τις δικές του, πιο αποτελεσματικές δυνάμεις πειθούς.